

стогне («День»); **Не** все геніальне просте («День»); **Не** втомлені осіннім сонцем... («Високий замок»); *Найкращі друзі жінок — не тільки діаманти* («Високий замок»). Використання заперечного оператора у складі відомих висловів зумовлене бажанням автора привернути увагу читачів до чогось нестандартного. Такі заголовки завжди інтригують, зацікавлюють, оскільки натякають на те, що текст містить нову, можливо, сенсаційну інформацію.

До трансформації узвичаєних номінацій журналісти вдаються тоді, коли описують неймовірні перипетії в житті людей. Наприклад, публікацію про нелегку долю ударниці-буряківниці Марії Демченко названо **Не просто Марія** («День»), а замітку про дивака-одесита, який живе в голуб'ятні, озаголовлено **Не Карлсон, який живе на даху** («Високий замок»).

Отже, широке використання заперечних конструкцій у заголовках зумовлене зручністю для означення ними неналежних та надзвичайних реалій сьогодення. Заперечення надає заголовкам полемічного характеру, оригінального та експресивного звучання. Такі заголовки інтригують читачів, спонукають їх до неупередженого та критичного осмислення проблем.

Лариса Кислюк

АКТИВНІ СЛОВОВІРНІ МОДЕЛІ В ІДІОЛЕКТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Термін *ідіолект* трактують як «сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови» (Ставицька Л. Про термін ідіолект // Українська мова. — 2009. — №4. — С. 3). Як синонім використовують вислів «мовна практика окремого носія мови» (Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. — К., 2001. — С. 67).

У контексті аналізу явищ сучасної словотвірної номінації розглядаємо елементи 'система — узус — ідіолект'

у взаємозв'язку, де *ідіолект* розуміємо як індивідуальне, авторське використання словотворчих ресурсів порівняно з узусом — загальноприйнятою реалізацією словотворчих ресурсів системи мови. Розрізняємо терміни *словотвірний* на означення явищ системи словотвору і *словотворчий* стосовно фактів словотворчої діяльності (Ковалик І. «Словотвірний» чи «словотворчий»? // Вчення про словотвір. Вибрані праці. — 2007. — С. 404).

У словотворі розмежовують розуміння *продуктивності* й *активності* (Клименко Н. Ф. Морфеми активність // Українська мова. Енциклопедія. — К., 2007. — С. 392), застосовуючи їх до словотворчих ресурсів, способів і типів словотворення, словотвірних моделей. І. І. Ковалик визначав словотворчу продуктивність як потенційну здатність певних словотворчих засобів і способів утворювати нові слова, вважаючи активність основним показником ступеня продуктивності. Активність визначають на певному етапі розвитку мови за наявністю кількості новотворів, у яких виявляються певний словотвірний тип, словотвірна модель, корінь чи афікс.

Зразками творення нових похідних є словотвірні моделі — схеми творення слів у межах того самого словотвірного типу (Н. Ф. Клименко). Аналіз неолексем дає змогу виявити активність певних словотвірних моделей в ідіолекті, які виявляють індивідуальні особливості сучасної словотвірної номінації.

На матеріалі «Словника поетичної мови Василя Стуса (рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори)» (К., 2003), укладеного Л. В. Оліфіренко, проаналізовано словотвірні моделі за критерієм їхньої продуктивності в ідіолекті письменника. Для цього авторські словотвірні моделі зіставлено з наявними в системі мови: в академічному 11-томному «Словнику української мови» (СУМ), у «Великому зведеному орфографічному словнику сучасної української мови» (ВЗОС СУМ), у «Російсько-українському словнику наукової термінології» у 3 т. (РУСНТ) й узусі: у словниках «Лексико-словотвірні інновації» (ЛСІ) та Комп'ютерному фонді інновацій (КФІ) відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, який охоплює понад 20 тисяч інновацій, зібраних на матеріалі українськомовних ЗМІ за роки незалежності.

Серед новотворів В. Стуса кількісно переважають моделі складних слів із першою основою *само-*. Таких у словнику 72 одиниці, з них 62 іменники; 6 дієприкметників: *самовтрачений, самоосліплий, самоподовжений, самопомножений, самоутрачений*, серед яких композит *самосебезмертвілий*; 4 дієслова: *самознищувати, самонаростати, самопідтверджувати, самострумувати*. Серед новотворів-іменників найактивнішою є словотвірна модель «само- + віддієслівний іменник на **-ння**»: *самовивищення, самовигоряння, самовижидання, самовоскресіння, самогамування, самовдоволення, самодарування, самодонищення, самодоходження, самозагасання, самозатемнення, самозникання, самокружеляння, самонаближення, самонарікання, самонародження, самообмеження, самоозирання, самоокрадення, самопалання, самопереростання, самоповертання, самоподовження, самоподолання, самопоминання, самопостання, самопочезання, самоприпинення, самопроминання, самопротистояння, самопрочування, саморозщеплення, самособоюнаповнення, самоспалення, самострумування, самотерзання, самоуникання, самоупокоєння*. У реєстрі СУМ ця модель із питомою основою представлена майже сотнею похідних (Т. IX). Серед новотворів КФІ вона трапляється рідше: *самодонищення, самокопання, самоосмислення, самопрославляння, самотворення*. Л. О. Родніна наголошувала, що деривати на **-ння** «становлять основну масу українських віддієслівних іменників із загальним значенням опредметненої дії (процесу)». Як бачимо, вони беруть активну участь як твірні основи у складних словах, отже виявляють регулярну реалізацію системних моделей в індивідуальній мовній практиці.

Інші моделі творення іменників із першою основою *само-* у В. Стуса менш активні: «само- + безсуфіксний віддієслівний іменник» (*самовтеча, самовтрата, самодар, самодосада, самозаборона, самозрада, самопогиба, саморозтрата, самострата, самоутрата*); «само- + безсуфіксний іменник» (*самобіль, самоволя, самодовіра, самодокір, самосвіт, самосмерть, самосон, самотороси*); «само- + віддієслівний іменник на **-ття**» (*самовороття*); «само- + суфіксальний іменник на позначення особи» (*само нищитель*); «само- + віддієслівна усічена основа» (*самостріл*).

За критерієм походження другої основи всі названі іменники — питомі, окрім двох із запозиченою основою: *самоокупация*, *самоофіра*. Запозичена лексика серед новотворів В. Стуса нетипова загалом і в цій моделі зокрема. Натомість у КФІ модель «само- + запозичений іменник» представлена активно (8 іменників): *самоідентичність*, *самоілюзія*, *самоінвестування*, *самоіндульгенція*, *самопародійність*, *самопіар*, *самореалізація*, *самоутилізація*. Іменник *самореалізація* зафіксовано у ВЗОС СУМ (2004. — С. 624).

Словотвірну модель із першою основою *сто-* в поезії В. Стуса репрезентують складні похідні, з яких 13 іменників, 7 прикметників і 1 прислівник (*стожало*). Складні іменники утворено за двома моделями — «*сто-* + іменник у множині» (*стогори*, *стожалі*, *стозлотопелюстки*, *сто-морози*, *стопроваля*, *сторіки*) й «*сто-* + іменник в однині» (*стобагаття*, *стожало*, *стожурба*, *стозмій*, *стоколо*, *стокрик*, *стомежа*). Для творення прикметників використано різні словотвірні моделі: простих суфіксальних похідних (*стожальний* (від *стожало*), *стожарний* (від *стожари*)) та композитів «*сто-* + прикметник» (*столютий*, *стозотриклятий*, *стосиній*), «*сто-* + іменник» (*стодумний*, *стозорий*, *стопровальний*), «*сто-* + дієприкметник» (*стонасторчений*).

Ідіолект письменника може бути стимулом до формування нової або активізування малопродуктивної словотвірної моделі, залишаючись вагомим чинником впливу на норму літературної мови. Авторським новотвором В. Стуса є малопродуктивна модель «*все-/усе-* + іменник». СУМ подає лише декілька таких складних іменників: *везнання*, *везозброєння*, *везсвіт*, *везвладдя* і *везсилля*. Два останні мають подвійну мотивацію, як слушно зауважує Є. А. Карпіловська: *везвладдя* — *вся* (повна, абсолютна) *влада* і *везвладний* (-а, -і). У поезіях В. Стуса зафіксовано 28 іменників такої будови, що доводить нові можливості цієї словотвірної моделі: *везбезодня*, *везбезрух*, *везбідди*, *везблагість*, *везвідрада*, *везвіки*, *везвікна*, *везгін*, *вездобро*, *вездорога*, *веззадума*, *везмежа*, *везнезустріч*, *везнепокора*, *везнищівність*, *везобрій*, *везочі*, *везпереймання*, *везпереляк*, *везпрозріння*, *везпрощання*, *везрозлука*, *везрозхрестя*, *везспалення*, *везтривога*, *везцарствіє*, *везчекання*, *везепокора*. Ця модель

активна й у мовотворчості інших письменників: *всебутність* (О. Підсуха), *всевіда* (Яр Славутич), *всепроникнення* (І. Царинний), *всечасність* (М. Вінграновський) (приклади з «Глумачно-словотвірного словника okazіоналізмів» Ж. В. Колоїз). Зростає її активність за рахунок термінів та професіоналізмів, які подають сучасні словники: *всепалення* (*іст., реліг.*) (РУСНТ. Суспільні науки. — К., 1994. — С. 82), *всеїдність* (*біол.*) (РУСНТ. Біологія. Хімія. Медицина. — К., 1996. — С. 106), *всеєдність* (ВЗОС СУЛ, 2004. — С. 114), *всесушарка* (*техн.*) (РУСНТ. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос. — К., 1998. — С. 98), *всепробивність* (ЛСІ. — Х., 2004. — С. 23), *Всемережжя*, *всеосяжність* (КФІ).

Для okazіональної словотворчості В. Стуса актуальна модель поєднання першої основи *все-/усе-* також і з іншими частинами мови, що корелює з активністю таких моделей в узусі та словниках. Серед активізованих слів і новотворів поета 25 прикметників та дієприкметників (віддієслівних прикметників): *всебідий*, *всевельможний*, *всегнівний*, *всеголодний*, *вседорогий*, *всекволий*, *всемолодий*, *всенепогасний*, *всепам'яткий*, *всепекельний*, *всепрощальний*, *всечулий*, *всещедрий*, *усеблагий*, *усенестерпний*, *усеспільний*, *усестрімкий*; *всезнищенний*, *всеначуванний*, *всенежданний*, *всенепізнаний*, *всерозкрилений*, *усевельможний*, *усезнищенний*, *усевитончуваний*; 4 прислівники: *всеглядно*, *всепопереду*, *всесадно*, *усевладуще*; 1 дієприслівник: *всенедочекавшись*, 2 дієслова: *всеобрушати*, *всespoгадувати*.

Серед дієслівних авторських новотворів спостерігаємо тенденцію до творення відіменних дієслів: *гетьманитися*, *глибіти*, *дитинити*, *долонити*, *кільчитися*, *опазурити*, *розпелюститися*. Ці моделі активні й у сучасній мовній практиці, що можна бачити з новотворів Індексу нових слів, поданого в монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (2008) Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк: *абсурдизуватися*, *бартеризувати*, *бартерувати*, *бізнесувати*, *брифінгувати*, *вакуумувати*, *вампірити*, *вандалити*, *ваучеризувати*, *голографувати*, *демпінгувати*, *дозиметрувати*, *жайворонити*, *журавлити*, *клонувати*, *комп'ютеризувати*, *кучмуватися*, *лобіювати*, *мафізувати*, *піарити*, *політизувати*,

пресингувати, факсувати. Однак в узусі переважають запозичені твірні іменники.

Особливістю авторського використання словотворчих ресурсів є переважання префіксальних моделей із формантами *зне-, межи-, над-, напів-, недо-, о-, па-, перед-, пере-, пів-, по-, поза-, при-, про-, роз-, сперед-, спроне-, у-*, доданими до питомих основ. Характерна риса префіксальних словотвірних моделей — нанизування префіксів у дієприкметниках, прикметниках та іменниках: *зненаяпрямований, зпонадсвітний, обезголосений, опорятований, попередсмертний, рознапрямований, спередвічний, спроневіра*.

Для В. Стуса як особистості, громадянина і просто людини важливими є абстрактні поняття *життя, смерть, світ, час, простір, душа*, також номінації із тематичної зони «людина» (*горло, голос*). Це найактивніші корені та основи в письменницьких новотворах: *-голос-* (8 похідних), *-горло-* (8 похідних), *-життя-* (7 похідних), *-світ-* (11 похідних), *-смерть-* (7 похідних). Поєднуються такі основи в опозиціях (*життєіснування — смерте існування, життєсмерть — живосмерть*), словотвірних рядах за спільним коренем (*багатогорлий, високогорлий, вологогорлий, мідяногорлий, одногорлий, тонкогорлий; додосвіт, за-світи, межисвіт, окрайсвіт, цілосвіт, самосвіт, тамсвіт; відтонкоголосити, простоголосити, тонкоголосити*), за синонімічними відношеннями (*знеголоснілий — обезголосений; напівдуші — півдуші*), в антонімічних парах (*багатогорлий — одногорлий*).

Продуктивні в індивідуально-авторському словотворенні елементи — *край-, межи-, поза-*, які утворюють словотвірні ряди/пари за спільним першим елементом: *крайобраз, крайсебе, крайсвіту, крайчас; межиплетиво, межипростір, межисвіт; позапростір, позачас*. За їхньою допомогою у мовосвіті поета засобами словотвору розгортаються важливі поняттєві категорії: *крайчас — позачас, крайсвіт — межисвіт, межипростір — позапростір*.

Активні словотвірні моделі в ідіолекті В. Стуса відображають типологічні риси української мови на словотвірному рівні, є тим містком, який єднає систему мови й мовну практику.